

MATNLARDA OMONIM MORFEMALAR QO'LLANILISHI

Nurmatova Nasiba

*Farg'ona davlat universiteti Filologiya fakulteti
talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada matnlarda omonim morfemalarning qo'llanilishi, ularning lingvistik tabiati, turlari, funksional va stilistik xususiyatlari keng yoritiladi. Omonim morfemalarning shaklan bir xil bo'lib, turli grammatik hamda semantik ma'nolarni ifodalashi, ayniqsa kontekst orqali aniqlanishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning nutqni ixchamlashtirish, badiiy ifodani kuchaytirish, ko'p ma'nolilikni yuzaga keltirishdagi o'rni aniq misollar asosida tushuntiriladi. Maqolada omonim morfemalarning til tizimidagi o'rni, ularni tasniflash mezonlari, qo'llashdagi muammolar va ahamiyati haqida batafsil fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: omonim morfema, affiks, ko'p ma'nolilik, kontekst, grammatik vazifa, stilistika, til birliklari, so'z yasash, morfologiya, semantika.

Til inson tafakkuri va jamiyat taraqqiyotining asosiy vositasi hisoblanadi. Tilning ichki tuzilishi murakkab tizimdan iborat bo'lib, unda fonetik, leksik va grammatik birliklar o'zaro uyg'unlikda faoliyat yuritadi. Morfologik sathda esa morfemalar asosiy birlik sifatida namoyon bo'ladi. Morfema so'zning eng kichik ma'noli qismi bo'lib, u orqali so'zning grammatik shakli, ma'nosi va vazifasi aniqlanadi. Shu jihatdan morfemalarni o'rganish tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Til taraqqiyoti davomida ayrim morfemalar shaklan bir xil bo'lib qolib, turli ma'nolarni ifodalay boshlaydi. Bunday hodisa omonimlik deb ataladi va u nafaqat leksik birliklarda, balki morfemalar darajasida ham kuzatiladi. Omonim morfemalar shaklan bir xil bo'lsa-da, ularning ma'nosi va vazifasi turlicha bo'ladi. Bu hodisa tilning boyligi va moslashuvchanligini ko'rsatadi, shu bilan birga ayrim noaniqliklarni ham yuzaga keltiradi.

O'zbek tilida omonim morfemalar ko'pincha affikslar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, "-lar" qo'shimchasi odatda ko'plik ma'nosini bildiradi: "kitoblar", "o'quvchilar". Biroq ayrim hollarda u hurmat yoki ehtirom ma'nosini ham ifodalaydi: "onamlar keldi", "ustozlar aytdi". Bu yerda ko'plik emas, balki hurmat ifodalangan. Yana bir misol sifatida "-da" qo'shimchasini olish mumkin. U bir tomondan joy kelishigi vazifasini bajaradi: "maktabda o'qiydi", boshqa tomondan esa ta'kid yuklamasi sifatida ishlatiladi: "u ham keldi-da". Xuddi shuningdek, "-ki" qo'shimchasi ham turli vazifalarda qo'llanadi: "bilamanki, u keladi" gapida bog'lovchi vazifasida bo'lsa, "kechki ovqat" birikmasida sifat yasovchi qo'shimcha hisoblanadi.

Omonim morfemalarning yuzaga kelishi bir qator omillar bilan bog'liq. Avvalo, bu hodisa tilning tarixiy rivojlanishi natijasidir. Turli davrlarda mavjud bo'lgan morfemalar fonetik o'zgarishlar natijasida bir xil shaklga kelib qolgan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, fonetik

qisqarish va soddalashuv jarayoni ham muhim rol o'ynaydi. Ba'zi morfemalar vaqt o'tishi bilan qisqarib, boshqa morfemalar bilan bir xil ko'rinishga ega bo'ladi. Semantik kengayish ham omonimlikni yuzaga keltiruvchi omillardan biridir. Ya'ni bir morfema dastlab bitta ma'noni ifodalagan bo'lsa, keyinchalik u boshqa ma'nolarni ham qamrab oladi. Grammatiklashuv jarayoni natijasida esa mustaqil so'zlar asta-sekin yordamchi morfemalarga aylanishi mumkin, bu esa omonimlikni kuchaytiradi.

Matnlarda omonim morfemalarning qo'llanilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Eng avvalo, ularning ma'nosi kontekst orqali aniqlanadi. Agar kontekst bo'lmasa, omonim morfemaning qaysi ma'noda ishlatilganini anglash qiyinlashadi. Masalan, "u uyda qoldi" gapida "-da" joy ma'nosini bildirsa, "u ham keldi-da" gapida u ta'kid ma'nosini beradi. Demak, matn ichidagi boshqa birliklar omonim morfemaning ma'nosini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Omonim morfemalar nutqni ixchamlashtirishga xizmat qiladi. Bir xil shakl orqali turli ma'nolarni ifodalash imkoniyati tilni iqtisodiy qiladi. Bu esa nutqda ortiqcha birliklardan qochish va fikrni qisqa, aniq ifodalash imkonini beradi. Shu bilan birga, badiiy matnlarda omonim morfemalar muhim stilistik vosita sifatida qo'llanadi. Ular yordamida so'z o'yini, kinoya, yashirin ma'no yoki obrazlilik yuzaga keladi. Masalan, she'riy matnlarda "ko'zlar kuladi, yuraklar yig'laydi" kabi ifodalarda "-lar" qo'shimchasi oddiy ko'plikdan tashqari umumlashtirish va kuchaytirish ma'nosini ham beradi.

Omonim morfemalar ko'p ma'nolilikni yuzaga keltirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ba'zan bitta gap yoki ibora ikki xil talqin qilinishi mumkin. Bu esa ayniqsa badiiy adabiyotda estetik qiymatga ega bo'lib, o'quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi. Publitsistik matnlarda esa bunday vositalar ta'sirchanlikni oshirish uchun ishlatiladi.

Shunga qaramay, omonim morfemalarning qo'llanilishi ayrim muammolarni ham keltirib chiqaradi. Eng asosiy muammo — noaniqlikdir. Agar kontekst yetarli darajada aniq bo'lmasa, matn noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Bundan tashqari, tarjima jarayonida omonim morfemalarning ma'nosini to'g'ri yetkazish qiyin bo'ladi, chunki boshqa tillarda bunday shakliy moslik mavjud bo'lmasligi mumkin. Til o'rganayotganlar uchun esa bu hodisa murakkablik tug'diradi, chunki ular har bir morfemaning barcha ma'nolarini alohida o'rganishi kerak bo'ladi.

Omonim morfemalarning ahamiyati juda katta. Ular tilning boyligi va imkoniyatlarini kengaytiradi, nutqni ifodali va ta'sirchan qiladi. Ayniqsa, badiiy va publitsistik matnlarda ularning o'rni beqiyosdir. Omonim morfemalar orqali tilning estetik kuchi namoyon bo'ladi va nutq yanada mazmunli tus oladi.

Xulosa qilib aytganda, omonim morfemalar til tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali nutqda ko'p qatlamli ma'no yuzaga keladi. Ularni to'g'ri tushunish va qo'llash uchun kontekstni chuqur tahlil qilish zarur. Mazkur hodisa nafaqat grammatik, balki stilistik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi va tilning rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Hojiyev A. *O'zbek tili morfologiyasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. G'ulomov A., Asqarova M. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Nurmonov A. *O'zbek tilshunosligi nazariyasi*. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
4. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Abdurahmonov G'. *Tilshunoslik asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2009.
6. Mirtojiyev M. *O'zbek tili leksikologiyasi va semasiologiyasi*. – Toshkent: Universitet, 2011.
7. Usmonov S. *Umumiy tilshunoslik*. – Toshkent: Fan, 2007.